

Я. В. Бережний,
к. держ. упр., головний консультант відділу економічної стратегії,
Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ

ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ І СУСПІЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ya. Berezhnyi,
PhD, Chief Consultant, Department of Economic Strategy, National Institute for Strategic Studies, Kyiv

ECONOMIC REFORMS AND PUBLIC EXPECTATIONS IN UKRAINE

У статті встановлено, що динаміка економічних перетворень у країнах ґрунтується на трансформації інституційних норм, що залежать від їх сприйняття у соціальному середовищі. Відтак, автором було розглянуто оцінки економічних категорій людьми як процес появи низки потреб і цінностей. Висвітлено три ключові процеси. Перший — коли існування універсальних потреб не означає їх однаковий рівень сприйняття у різних соціумах. Важливість певного продукту для людини більше залежить від думки про його важливість соціального оточення індивіда, ніж від власної купівельної спроможності. Другий — цінності одних суспільств часто запозичуються іншими. Проте лише підкріплені станом реальних доходів і видатків громадян цінності мають не декларативний характер. І, третій — зростання необхідності задоволення декларативних потреб прямо залежить від омолодження суспільства.

Також ми виявили недоречність орієнтації органів державної влади на усереднені потреби громадян при запровадженні економічних реформ. Те, чого прагне усереднена більшість (громадян, підприємців) не впливає на вирішення дійсних проблем у суспільстві та економіці будь-якої країни.

На прикладі України вказано на ускладнення перерахованих процесів у перехідних економічних і суспільних системах через значну соціальну дезорієнтованість населення, що виникає під тиском інституційних криз.

In the article, we found that the dynamics of economic reforms in the country is based on the transformation of institutional rules that depend on their perception of the social environment. Therefore, the author considered assessment of economic categories people as the emergence of a number of needs and values. We highlighted three key processes. First — when the existence of universal needs does not mean the same level of perception in different societies. The importance of a particular product for a person depends more on the idea of the importance of the social environment of the individual, rather than on its own purchasing power. Second — the value of some other societies often borrowed. Only real incomes and expenditures of households determine the importance of the declared values of citizens. And third — growth necessary to meet the needs of declarative depends on the rejuvenation of society.

We also found irrelevance orientation of public authorities on the average needs of citizens in the implementation of economic reforms. That which seeks averaged majority (citizens, businesses) does not affect the solution of real problems in society and the economy of any country.

The example (Ukraine) stated on the complexity of these processes in transitional economies and social systems through significant social disorientation population that occurs under pressure "institutional" crises.

Ключові слова: трансформаційна економіка, інституційні зміни, цінності суспільства, потреби громадян, суспільні очікування.

Key words: transformational economy, institutional changes, the values of society, the needs of citizens, public expectations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова фінансово-економічна криза та супутня їй рецесія у провідних економіках світу вплинула на різні країни не однаково, що оголило для кожної з них слабкі місця облаштування саме їх національних господарств. Багато

країн і надалі не можуть оговтатися від порушеної економічної рівноваги. Відбувається пошук нових форматів організації економічних і суспільних процесів, перегляду ролі держави у захисті інтересів суспільства. Спроби відновити сталість економічних систем нагадують проце-

си, що перманентно відбуваються у країнах з перехідною економікою. Уряди більшості країн світу намагаються відновити активність національних економік через заохочення інвестиційної діяльності в умовах обмежених зовнішніх ринків капіталів. Реформи спрямовуються на розвиток внутрішніх ринків, стимулювання купівельної спроможності громадян. Відтак, нового звучання набуває проблема встановлення базової мотивації споживачів у сучасному соціально-економічному середовищі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До трансформації перехідних економічних систем зверталось широке коло науковців і практиків. Так, особливу увагу дослідники привертати змінам, що відбувалися у постсоціалістичних країнах, їх різючій неоднорідності. Зокрема, фундаментальні розробки Р. Коуза [6], Д. Норта [11; 12], Е. Острум [19] заклали підвалини розуміння економічних змін як похідних від соціальних відносин у суспільстві чи певній громаді. Окремо перехідні економіки і перехідні суспільства чи їх окремі аспекти, включаючи соціо-психологічні, досліджували у власних роботах: Е. Афонін, О. Бандурко, А. Мартинов [1], В. Бранський [2], Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна [3], П. Кньопфель, К. Ларю, Ф. Варон, Н. Малишева [4], М. Козаков [5], Н. Лапін [7], Я. Любивий [8], А. Маслоу [9], Р. Пустовійт, М. Овчарук [14], Ф. Цаселлі, Н. Геньяолі [15], Ф. Гайліген [16], Д. Кенріх, В. Гріскевічіус, С. Нойберг, М. Шаллер [17], К. Метельська-Жанявська [18], І. Павлетіч [20], Г. Роланд [21], Дж. Росанас [22], Л. Тай, Е. Дінер [23] та багато інших.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Необхідність однозначного встановлення очікувань споживачів на внутрішньому ринку порушує питання адекватності та особливостей вибору показників їх соціальної та економічної активності, однозначної інтерпретації в умовах динамічних змін суспільного середовища у кризовий і посткризовий період. Зокрема, для обтяженої власною перехідною незавершеністю економічної системи України, що подібно до інших веде пошук моделей встановлення власної економічної рівноваги і розвитку в конкурентному просторі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є вивчення особливостей формування суспільних очікувань у перехідних економіках і встановлення параметрів виміру їх впливу на динаміку економічних реформ в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Протягом останніх двадцяти років, реформи у перехідних економіках ґрунтувалися на підходах, що так чи інакше відображали практику економічного середовища у розвинутих ринкових країнах (т.з. "Вашингтонський консенсус") [21]. Проте характер трансформації постсоціалістичних країн Центральної і Східної Європи, окреслив не лише різну швидкість перетворень у кожній з них, незалежно від цих засад, а й спровокував нетипові, на той час, проблеми суспільного середовища (недовіра до органів державної влади, дезорієнтовність, соціальне пригнічення і розчарування змінами, зростання нетерпимості, тощо) [3]. Іншими словами, до порядку денного економічних перетворень додалося соціальне тло, пове-

динка громадян, їх реакції у сприйнятті нових соціально-економічних змін. Як наслідок, набула повноцінної ілюстрації неоінституційна економічна теорія, що розвивалася паралельно до трансформаційних процесів у перехідних економіках на основі аналізу становлення сучасних високорозвинутих економік у минулому [11]. Вона продемонструвала існуючу залежність між політичним, економічним і соціальним середовищами, зокрема становлення та зміцнення перехідних економік внаслідок формального (законодавчого) закріплення ринкових норм і правил поведінки для економічних агентів [18]. Першочергове значення у процесі реформ стало відводитися якості інституцій (норм і правил) в економіці, політиці, соціумі та ефективності системи державного управління [20].

Інституційні перетворення (якість інституцій) виражається у ситуаціях колективного і конституційного вибору, тобто в ситуації інституційного вибору [19, с. 166]. У контексті трансформації економіки це означає, що ефект від реформ у ринковому середовищі залежить від рівня контролю за дотриманням прав економічних агентів і рівнем нагляду за дотриманням "правил гри" на ринках [15]. При формуванні політики реформ інституцій необхідно враховувати три параметри їх розмежування на: 1) формальні та неформальні; 2) стабільні інституції (норми) і інституції, що розвиваються; 3) стратегічно-поведінкові і поведінкові, що спрямовуються чинними соціальними нормами [4]. Крім того, існує низка загальних характеристик, що супроводжують подібні перетворення. Так, головна функція соціальних інституцій полягає у забезпеченні функціонування економічних систем в довгостроковій перспективі. Вони вирішують проблеми кооперації між людьми (економічними агентами) шляхом нівелювання чи зменшення невизначеності через встановлення стійкої, хоча й не обов'язково ефективної структури взаємодії між ними [12].

Інституції нерозривно виростають із минулого соціальної взаємодії між людьми і не можуть бути чужими, сторонніми для суспільства. При перетворенні замкнутої форми господарювання в ринкову, формування нових інституцій супроводжується поступовим "роз'їданням" цінновими зсувами і новими ідеологічними уявленнями попередніх інституцій. Наприклад, при зміні цін один або обидва учасники комерційної угоди починають розуміти, що їм вигідніше переглянути її умови у будь-який спосіб задля максимізації власної вигоди [14]. Проте і ціннові варіювання на різних ринках, і ідеологічні впливи сприймаються людьми на основі власних цінностей та уподобань. Тобто попередні інституції зникають лише внаслідок того, що їх починає дотримуватися все менше й менше громадян на основі власного вибору. З перейманням нових норм формується нова економічна система, її якість. Тому для механізмів трансформації розглядається застосування засобів і інструментів, що стимулюють "цінові зсуви" у економіці, зокрема встановлення конкурентного середовища у тій чи іншій суспільній сфері [6]. Темп формування нових вартостей впливає на перерозподіл цінностей та визначає рівень готовності суспільств до модернізації [7].

Кожна цінність має власну утилітарну корисність для людей та суспільства у цілому [2, с. 27]. При цьому система суспільних цінностей має яскраво виражений консервативний характер. Вона набуває значної динаміки до трансформації лише в роки криз (перехідний стан) [5, с. 146]. Елементи ціннісної системи суспільства, реагують у

масовій свідомості на політичні та соціальні події на ґрунті повсякденного практичного, навіть буденного, досвіду людей і знаходять своє відображення в спостереженнях, нових навичках і уяві [8, с. 21].

У суспільному середовищі така розстановка контексту цінностей набуває двоякого змісту. По-перше, декларації громадянами певних цінностей має не лише суб'єктивне значення, але й формується здебільшого під впливом інших суб'єктивних впливів (моди, соціальні тенденції, тощо). По-друге, можна із задекларованих цінностей має для окремих громадян свій рівень захисту, тобто механізм компенсування задоволення певного блага у відкритій (публічний протест) чи закритій (тіньові засоби) формі. Нерідко і перша, і друга умова у своєму формальному вираженні слугує для громадян лише маскуванню дійсних бажаних норм і очікуваних благ чи вигод. Публічно заявлені бажання подекуди кардинально протилежні дійсній поведінці громадян та індикативних протестних реакцій. Крім того, громадяни не завжди точно можуть сформулювати те, чого вони дійсно прагнуть. Їх реакція, як правило, відбувається на те, чого вони не хочуть, проте не знають, як це вплине на дійсну максимізацію власних інтересів. Тому, говорячи про врахування соціальних цінностей при прийнятті управлінських рішень, йдеться про врахування багатовимірної психосоціальної реальності суспільства, оскільки немає більш сталого і відносно незмінного, ніж психіка соціального суб'єкта [10, с. 7]. Відтак, успіх нинішніх реформ в Україні лежить у площині відносин, що супроводжують суспільні перетворення і реалізацію управлінських рішень, зосереджені в психокulturі українського суспільства [5, с. 274].

Встановлення психологічного стану суспільства в умовах трансформації економіки складне і неоднозначне завдання, особливо коли мова йде про загострення наслідків кризи чи посткризової апатії. Це повертає нас до необхідності аналізу існуючих цінностей суспільства через динаміку їх зміни до кризи, тобто відчуття громадянами певного рівня власного задоволення потреб і фіксованого емоційного стану, що їх супроводжував. Для розгляду цих категорій необхідно пам'ятати низку ключових параметрів.

По-перше, те, що важливо для одних суспільств, не завжди має ту ж важливість для інших. Існування навіть універсальних потреб не означає їх однаковий рівень сприйняття у різних соціумах. Він визначається, як правило, не за номінальним задоволенням потреб, а залежно від життєвого середовища людини. Позитивне відчуття набувається через колективну взаємодію. Незадоволення виникає коли потреби не відображаються у такій взаємодії. Іншими словами, люди порівнюють свій власний рівень задоволення потреб і таких само потреб оточуючих, зважують умови їх задоволення і лише тоді намагаються визначити суб'єктивну оцінку свого стану у конкретному суспільстві [23]. Таким чином, оцінки громадян стану задоволення власних потреб залежать від повноти поінформованості щодо один одного та шириною вертикальної соціальної комунікації.

У економічній площині, це вказує на першість врахування і потреб громадян як споживачів, і їх позиціонування (проблем) у суспільстві як суб'єктів соціальної взаємодії [22]. Тобто необхідність вираження чи порівняння купівельної спроможності громадян через їх соціальні стани і упередження задля ідентифікації ситуативної поведінки людей при зміні економічних умов.

По-друге, всі потреби і мотиви людей мають динамічну взаємодію між собою під час соціальної комунікації (будь-які соціальні мережі). Подекуди це схоже на процес копіювання і спаровування (об'єднання у блок для себе) різних цінностей одних громадян іншими, що мають ззовні привабливіші вигоди. Проте таке копіювання не завжди усвідомлене до кінця, тобто первинний зміст запозичених цінностей і їх взаємозв'язок з іншими часто втрачається "копіювальником". Особливість такого запозичення полягає в умовному перескакуванні по "ієрархії" потреб від низьких (життєвих, фізіологічних) до високих (самоактуалізації) потреб без усвідомлення їх ролі для самих себе. Звідси, серед широкого кола громадян відбувається слабке закріплення потреб вищого порядку та зберігається їх рухливість при несприятливих умовах оточуючого середовища (ситуація погіршується — порядок цінностей знижується). Тривале збереження практики такого копіювання сприяє розпорощенню ресурсів і зусиль громадянами від власних егоїстичних мотивів до підтримання інших людей, формування громадянської солідарності [17].

Таким чином, встановлення повної структури доходів і видатків домогосподарств, їх розподіл, дозволяє виявити низку особливостей для економічної системи країни, її соціальну гнучкість: рівень підтримання "негласних" правил у суспільстві, ступінь міцності ціннісних уявлень (їх структура) протягом тривалого часу і наявність різноманітних запобіжників, що спрямовують поведінку в критичних ситуаціях у економіці.

І, по-третє, незалежно від рівня розвитку економіки, омолодження суспільства і сталі умови життєдіяльності загострюють потребу в самоактуалізації (вищі потреби) громадян, що порушує питання про рівень адекватності взаємозв'язку суспільного розвитку і економічного зростання. Тут варто пам'ятати, що самоактуалізація людини у суспільстві розпочинається у 22—29 років і закінчується у 63—65 роки протягом усього цього періоду [1, с. 12]. У спрощеному виразі, вона задовольняється шляхом набуття окремою особою досвіду у процесі зростання індивідуального добробуту, що пов'язується з психологічним суб'єктивним і пізнавальним усвідомленням рівня власної "компетентності" [16, с. 55]. Чим більше людина спроможна досягти власними здібностями, тим більше власних потреб вона здатна задовольнити самотужки та встановити суб'єктивний незнижуваний рівень самооцінки. Поведінка людей визначається їх досвідом від індивідуальних позитивних переживань чи колективних співпереживань позитивних емоцій (т.з. "пікові переживання"), зокрема ейфорія народних рухів, релігійних переживань, досягнення певного значного результату в житті тощо. Люди знов і знов прагнуть повторення подібного досвіду, що стимулює їх самоактуалізацію та виявляє самотність особистості.

Самооцінка і здатність її реалізації (повторення "історії успіху" докризового моменту) має визначальну вагу у реагуванні на події, що відбуваються в економіці та на будь-які дії в економіці, пропоновані державою (наприклад, протестний рух у Греції). Рівень адекватності суб'єктивної самооцінки і розуміння шляхів її реалізації прямо впливає на готовність широкого кола громадян до тих чи інших реформ.

Крім того, не варто при визначенні тенденцій та оптимальних рішень у суспільстві орієнтуватися на прямі середньостатистичні потреби чи дані, що за ними слідує. Спроби досягти позитивного результату на основі таких

(усереднених) даних і висновків не матиме бажаного впливу на найбільш активних і самоактуалізованих громадян, які і формують динаміку економічного і соціального зростання суспільства. Подібно до того як вибір нервово хворої людини укаже на те як її заспокоїти чи подолати нервоз, він не матиме жодної користі для здорової людини [9]. Іншими словами, те чого прагне усереднена більшість (громадян, підприємців чи груп підприємств тощо) в дійсності не відображає реальний стан суспільства та рівень і складність економічних проблем в ньому. І тим більше, подібні послання не можуть жодним чином спонукати до пошуків економіки шляхом задоволення усереднених потреб всього суспільства, а не потреб ключових "здорових" соціальних груп.

При розгляді соціально-економічної ситуації в Україні, визначальне значення має те, що у післякризовому стані національної економіки загострюється тривала "інституційна криза" з притаманним таким явищем соціально дезорієнтованістю у суспільній ієрархії: руйнування існуючих неформальних регуляторів ринків і неформальних компенсаторних механізмів, дераціоналізація очікувань, укорінення корупції, формування групових зв'язків на новій соціально-економічній основі. Крім того, втрачається й цінність цілей розвитку держави та виконання її функцій. Держава сприймається як суб'єкт, відокремлений від громади та орієнтований на просування інтересів обмеженого кола осіб у суспільстві. Це значно утруднює впровадження легітимних у соціальному (не нормативно-правовому) значенні модернізаційних реформ. Посилюється тенденція до корпоративного тиску значних соціальних груп з метою отримання соціальних переваг [13, с. 72]. Тобто проектування соціальноповедінкових параметрів для сучасного стану соціально-економічної системи країни дозволяє встановити лише коротко- і середньострокові очікування мешканців країни, оскільки у тому чи іншому стані невизначеності перебувають і "хворі", і "здорові" сегменти суспільства.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, динаміка економічних реформ ґрунтуються на трансформації інституційних норм і залежать від сприйняття цих перетворень у соціальному середовищі. У першу чергу, такі зміни повинні передбачати механізми формування т.з. "цінових зсувів" у тих суспільних сферах, що відповідають пріоритетним цінностям громадян. Будь-які цінності завдяки інертності психосоціального середовища суспільства встановлюються через темп їх зміни і задоволення потреб домогосподарств протягом тривалого часу. Соціопсихологічна природа формування цінностей вносить значні корективи у рівень оцінки економічних категорій. По-перше, існування навіть універсальних потреб не означає їх однакового рівня сприйняття у різних соціумах. Тому купівельна спроможність громадян, що вказує на безпосередні потреби, поєднується з існуючим рівнем соціальної комунікації у суспільстві щодо важливості певного продукту. По-друге, цінності одних суспільств часто запозичуються іншими. Унаслідок цього, лише підкріплені станом реальних доходів і видатків (особливо, тіньових) громадян цінності мають не декларативний характер. По-третє, зростання необхідності щодо задоволення декларативних потреб прямо залежить від міри омолодження суспільства. Це пов'язується з суб'єктивною самооцінкою власної "компетентності" і досвідом людей від самоактуалізації та вираження самобутності кожної особистості.

Крім того, спостерігається значне викривлення соціально-економічної ситуації при орієнтуванні на соціологічні середньостатистичні потреби чи дані, що за ними слідує за реалізації економічних реформ в країні. Оскільки те, чого прагне усереднена більшість за окремими параметрами (громадян, підприємців чи груп підприємств тощо), не має впливу на дійсний стан речей у суспільстві та вирішення проблем у економіці. Водночас, в Україні це накладається на загострення "інституційної кризи", тому первинними постають очікування громадян на коротко- і середньостроковий період у реформуванні економічної системи.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Звідси, складається ситуація за якої стрімко зростає необхідність проведення комплексного дослідження зі встановлення напрямів розробки економічних реформ в Україні на основі трансформації цінностей українського суспільства. При цьому воно має ґрунтуватися на порівнянні та аналізі: купівельної спроможності; структури доходів і видатків сімей (включаючи, неформальні); самооцінки громадян; зовнішніх впливів щодо можливостей реалізації самоактуалізації громадян, соціальних груп у підприємницькому середовищі після кризи і пов'язаної з цим зміни демографічної структури суспільства. Також врахування соціально-психологічного стану в різних соціально-економічних групах у суспільстві.

Література:

1. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Укр. тов.-во сприяння соц. інноваціям, Від. Інф.-бібл. Забезпечення Апарату ВРУ. — К.: ПАРАПАН, 2002. — 352 с.
2. Бранский В.П. Искусство и философия / В.П. Бранский. — М.: Посад, 1999. — 670 с.
3. Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — 142 с.
4. Кньопфель Пітер, Ларю Корін, Варон Фредерік, Малишева Наталія. Аналіз і пілотаж публічної політики. — К.: Вищий інститут публічного управління Швейцарії, Алерта, 2010. — 424 с.
5. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / Авт. кол.: Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голуб, В.М. Козакова. — К.: НАДУ, 2010. — 300 с.
6. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. Б.Пинскер; под. науч. ред. Р.Капелюшников. — М.: Новое издательство, 2007. — 224 с.
7. Лапин Н.И. Социокультурные факторы российской стагнации и модернизации / Н.И. Лапин // Журнал "Социологические исследования" — № 9 — 2011. — С. 3—17.
8. Любимый Я.В. Современное массовое сознание: динамика и тенденции развития. — К.: Наукова думка, 1993. — 139 с.
9. Маслоу А. Психология бытия / Пер. с англ. О. Чистякова / За ред. В. Донченко. — К.: "Ваклер", 1997. — 138 с.
10. Московичи С. Машина, творящая богов / Пер. с фр. — М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. — 560 с.

11. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / Пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана; Гос. ун.-та — Высшей школы экономики. — М.: Изд. дом Гос. ун.-та Высшей школы экономики, 2010. — 256 с.
12. Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. — 180 с.
13. Післякризовий розвиток економіки України: за-сади стратегії модернізації / Я.А. Жаліло, Д.С. Покриш-ка, Я.В. Белінська, Я.В. Бережний [та ін.]. — К.: НІСД, 2011. — 144 с.
14. Пустовіт Р., Овчарук М. Теоретичний аналіз про-цесу інституціоналізації в постсоціалістичних економіках / Р. Пустовіт, М. Овчарук // "Економіка України". — № 6. — 2008. — С. 14—26.
15. Caselli F., Gennaioli N. Economics and politics of alternative institutional reforms / F. Caselli, N. Gennaioli / The Quarterly Journal of Economics. — August. 2008. — P. 1197—1250
16. Heylighen F. A cognitive-systemic reconstruction of Maslow's theory of self-actualization / F. Heylighen // Behavioral Science — No 37 (1). — 1992. — P. 39—58.
17. Kenrick D. T., Griskevicius V., Neuberg S. L., Schaller M. Renovating the pyramid of needs: Contem-porary extensions built upon ancient foundations / D.T. Kenrick, V. Griskevicius, S.L. Neuberg, M. Schaller // Perspectives on Psychological Science — Vol. 5. — July, 2010. — P. 292—314.
18. Metelska-Szaniawska, K. Constitutions and econo-mic reforms in transition: an empirical study / K. Metelska-Szaniawska // Constitutional Political Economy — Vol. 20. — March. — 2009. — P. 1—41.
19. Ostrom Elinor. Governing the commons. The Evolution of institutions for collective action. — NY: Cambridge University Press, 1990. — 280 p.
20. Pavletic I. Political competition, economic reform and growth: theory and evidence from transition countries. Dissertation ETH No. 18525. — Zurich: The Swiss Federal Institute of Technology Zurich, 2009. — 242 p.
21. Roland Gerard. Transition and economics: politics, markets, and firms. — Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, The MIT Press, 2000. — 431 p.
22. Rosanas JM. Beyond economic criteria: a humanistic approach to organizational survival / J.M. Rosanas // Journal of Business Ethics. — Vol. 78 (3). — 2007. — P. 447—462.
23. Tay L., Diener E. Needs and Subjective Well-Being Around the World / L. Tay, E. Diener // Journal of Personality and Social Psychology. — Vol. 101 (2). — 2011. — P. 354—365.
- References:
1. Afonin, E. A. Bandurka, A. M. and Martynov, A. J. (2002), Velyka rostoka [Great coevolution], Parapan, Kyiv, Ukraine.
2. Bransky, V. P. (1999), Iskuctvo i filosofija [Art and Philosophy], Posad, Moscow, Russia.
3. Golovakha, E. Gorbachyk, A. and Panina, N. (2006), Ukraina i Evropa: rezultaty mizhnarodnoho porivnyalnoho sociolohichnoho doslidzhennya [Ukraine and Europe: results of the international comparative sociological research], Institute of Sociology of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
4. Knopfel, P. Larue, C. Varon, F. and Malysheva, N. (2010), Analiz i pilotazh publichnoi polityky [Analysis and piloting of public policy]. Alerta, Kyiv, Ukraine.
5. Afonin, E. A. Berezhnyi, Ya. V. Walewski, A. L. and other. (2010), Konceptualni zasady vzaemodii polityky i upravlinnya, [Conceptual framework cooperation policy and management], NAPA, 2010, Kyiv, Ukraine.
6. Coase, R. (2007), Firma, rynek i pravo [Firm, Market and Law], Novoe izdatelstvo, Moscow, Russia.
7. Lapin, N. I. (2011), "Social and cultural factors of Russian stagnation and modernization", Sociologiceskie isledovania, vol. 9, pp. 3—17.
8. Lyubivyy, Y. V. (1993), Sovremennoe massovoe soznanie: dinamika i tendencii razvitija [Modern conscio-usness: Dynamics and Trends of development], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
9. Maslow, A. (1997), Psihologija bytija [Psychology existence], Vakler, Kyiv, Ukraine.
10. Moscovici, S. (1998), Mashina, tvorjashhaja bogov [Creating gods machine], Centr psihologii i psihoterapii, Moscow, Russia.
11. North, D. (2010), Ponimanie processa jekonomi-cheskih izmenenij [Understanding the process of economic change], Vyshaja shkola jekonomiki, Moscow, Russia.
12. North, D. (1997), Instituty, Institucional'nye izme-nenija i funkcionirovanie jekonomiki [Institutes, Institutional Changes and Functioning Economy], Nachala, Moscow, Russia.
13. Zhalilo, Y. A. Pokryshka, D. S. Belinska, Y. V. Berezhnyi, Ya. V. and other (2011), Pisljakryzovyj rozvy-tok ekonomiky Ukrainy: zasady stratehii modernizatsii [Post-crisis economy Ukraine: Principles of Modernisation Strategy], NISS, Kyiv, Ukraine.
14. Pustovijt, R. and Ovcharuk, M. (2008), "Theoretical analysis of the process of institutionalization in post-socialist economies", Economy of Ukraine, vol. 6, pp. 14—26.
15. Caselli, F. and Gennaioli, N. (2008), "Economics and politics of alternative institutional reforms", The Quarterly Journal of Economics, august, pp. 1197—1250.
16. Heylighen, F. A (1992), "Cognitive-systemic reconstruction of Maslow's theory of self-actualization", Behavioral Science, vol. 37(1), pp. 39—58.
17. Kenrick, D. T. Griskevicius, V. Neuberg, S. L. and Schaller, M. (2010), "Renovating the pyramid of needs: Contemporary extensions built upon ancient foundations", Perspectives on Psychological Science, vol. 5, pp. 292—314.
18. Metelska-Szaniawska, K. (2009), "Constitutions and economic reforms in transition: an empirical study", Constitutional Political Economy. vol. 20, pp. 1—41.
19. Ostrom, E. (1990), Governing the commons. The Evolution of institutions for collective action, Cambridge University Press, NY, USA.
20. Pavletic, I. (2009), Political competition, economic reform and growth: theory and evidence from transition countries, The Swiss Federal Institute of Technology Zurich, Zurich, CH.
21. Roland, G. (2000), Transition and economics: politics, markets, and firms, The MIT Press, Cambridge, USA.
22. Rosanas, J. M. (2007), "Beyond economic criteria: a humanistic approach to organizational survival", Journal of Business Ethics, vol. 78 (3), pp. 447—462.
23. Tay, L. and Diener, E. (2011), "Needs and Subjective Well-Being Around the World", Journal of Personality and Social Psychology, vol. 101 (2), pp. 354—365.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2014 р.